

Univerzitet u Beogradu
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

POREMEĆAJI PONAŠANJA U SISTEMU OBRAZOVANJA

PRIREDIO
DOBRIVOJE RADOVANOVIĆ

BEOGRAD 2008

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

POREMEĆAJI PONAŠANJA U SISTEMU OBRAZOVANJA

Priredio
Dobrivoje Radovanović

Beograd, 2008

EDICIJA:
Radovi i monografije

„POREMEĆAJI PONAŠANJA U SISTEMU OBRAZOVANJA“

Izdavač
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju –
Izdavački centar (CIDD)

Za izdavača
Prof. dr Dobrivoje Radovanović, dekan

Urednik edicije
Prof. dr Zorica Matejić-Đuričić

Uređivački odbor
*Prof. dr Dobrivoje Radovanović, Prof. dr Zorica Popović,
Prof. dr Snežana Pejanović, Prof. dr Zoran Ilić, Prof. dr Branko Ćorić,
Prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, Doc. dr Vesna Žunić-Pavlović
Doc. dr Danka Radulović, Doc. dr Aleksandar Jugović*

Recenzenti
*Đurađ Stakić, Ph.D., Professor
The Pennsylvania State University, USA*

*Pedro Rankin, Ph.D., Professor
North-West University, South Africa*

Štampa
„Planeta print“, Beograd

Tiraž
250

ISBN 978-86-80113-70-8

Objavljivanje ove knjige pomoglo je
Ministarstvo nauke Republike Srbije

*Odlukom Nastavno-naučnog veća br. 3/9 od 8.3.2008. o pokretanju
Edicije: monografije i radovi.*

www.fasper.bg.ac.yu

OSNOVNI PRISTUPI U ŠKOLSKIM PROGRAMIMA PREVENCIJE POREMEĆAJA PONAŠANJA

Vesna Žunić-Pavlović
Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i
rehabilitaciju
Miroslav Pavlović
Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja

U prvom delu rada razmotrena je uloge škole u socijalizaciji dece, genezi i prevenciji poremećaja ponašanja. Posebna pažnja je posvećena razmatranju povezanosti poremećaja ponašanja i problema u školovanju. U drugom delu data je deskripcija i analiza osnovnih pristupa u školskim programima prevencije i to su: pristup usmeren na učenike, pristup usmeren na celu školu i sveobuhvatni pristup. U okviru svakog pristupa su izdvojene i opisane osnovne vrste programa, prikazani primeri iz prakse i prezentovani rezultati evaluacija.

Ključne reči: poremećaji ponašanja, prevencija, školski programi

ULOGA ŠKOLE U SOCIJALIZACIJI

Škola predstavlja važan instrument socijalizacije. Obrazovno-vaspitni sadržaji nastavnih planova i programa reprezentuju opšteprihvaćene vrednosti i norme. Naglasak se stavlja na promovisanje karakteristika i sposobnosti koje su od značaja za uspešnu socijalnu integraciju, kao što su: odgovornost, usklađivanje sopstvenih ciljeva sa ciljevima drugih, osetljivost na potrebe grupe, prosocijalni obrasci ponašanja i interakcija, kooperativnost, kontrola ponašanja, odlaganje zadovoljenja sopstvenih potreba i drugo.

Po ugledu na model socijalizacije u porodici, moguće je izdvojiti tri osnovna mehanizma socijalizacije u školi: opšte karakteristike socijalnog konteksta, socijalne interakcije i kvalitet socijalnih odnosa (Wentzel, Looney, 2006).

Prvi mehanizam se odnosi na strukturalne karakteristike škole, kao što su: veličina, broj učenika u odeljenju, brojčani odnos učenika i nastavnika, prostor, oprema i drugo. Reč je o obeležjima koja znatno određuju kvalitet "klime u školi", odnosno razvijanje osećanja zajedništva i pripradnosti. Drugi mehanizam predstavlja socijalne interakcije sa nastavnicima i drugim učenicima. Na ovaj način dete uči kako da postane prihvaćen i

kompetentan član društvene zajednice i usvaja vrednosti, pravila ponašanja i ciljeve koje će nastojati da ostvari. Drugim rečima, dete postaje svesno očekivanja koja drugi imaju od njega i usvaja načine na koje može da ih ostvari. Treći mehanizam se odnosi na kvalitet interpersonalnih odnosa i ima značaj u smislu motivacije za usvajanje i internalizovanje očekivanja i ciljeva koji su pozitivno vrednovani od strane drugih. Analogno odnosima između dece i roditelja, u odnosima učenika i nastavnika poseban značaj imaju bliskost, konflikti i zaštita. Socijalna i emocionalna podrška vršnjaka znatno utiču na osećanje sigurnosti, socijalnu prilagođenost, stavove prema školi i školski uspeh.

Opisani mehanizmi socijalizacije u školi potenciraju dejstvo velikog broja faktora u školskoj sredini koji mogu imati pozitivan ili negativan uticaj na socijalni razvoj dece.

ULOGA ŠKOLE U GENEZI POREMEĆAJA PONAŠANJA

Nalazi brojnih empirijskih studija konzistentno ukazuju na postojanje povezanosti poremećaja ponašanja i problema u školovanju (školski neuspeh, izostajanje i napuštanje škole). Postoje različiti pristupi u tumačenju prirode ove veze: 1) poremećaji ponašanja dovode do problema u školovanju; 2) problemi u školovanju dovode do poremećaja ponašanja; 3) veza između poremećaja ponašanja i problema u školovanju je recipročna; 4) veza između poremećaja ponašanja i problema u školovanju je prividna, odnosno reflektuje činjenicu da oba fenomena nastaju pod uticajem drugih faktora. Važno je napomenuti da u literaturi postoje empirijski dokazi za sva četiri pristupa, pa je opravdano konstatovati da sva objašnjenja mogu biti ispravna ukoliko se primene na određene grupe ili pojedince (Huzinga, Jakob-Chien, 1999).

Empirijske studije o delovanju rizičnih i protektivnih faktora donekle rasvetljavaju prirodu ove veze. U tom smislu, posebno su značajni radovi o uticaju školskog uspeha i socijalnog vezivanja za školu na nastanak i održavanje poremećaja ponašanja.

Savremeni autori školski neuspeh smatraju prediktorom kasnijeg delinkventnog ponašanja (npr. Maguin, Loeber, 1996; Hawkins, Herrenkohl, Farrington, Brewer, Catalano, Harachi, 1999). Istovremeno, u literaturi se mogu naći empirijski dokazi o protektivnom delovanju školskog uspeha (Hoge, Andrews, Leschied, 1996). Pojedini autori smatraju da školski neuspeh ima ulogu posrednika između deficita kognitivnih sposobnosti i poremećaja ponašanja. Slabije razvijene kognitivne sposobnosti utiču na pojavu školskog neuspeha i redukovanje vezivanja za školu, a to dalje vodi ispoljavanju poremećaja ponašanja. Treba istaći da postoji dosta istraživanja koja otkrivaju niži IQ, slabije razvijene egzekutivne funkcije, teškoće u procesovanju socijalnih informacija, kašnjenje u razvoju govora kod dece sa poremećajima ponašanja (National Research Council Staff, 2000). Takođe, studije pokazuju da iznadprosečna inteligencija predstavlja protektivni faktor (Lösel, Bender, 2003). Ipak, kada se napravi jasna distinkcija između školskih sposobnosti i školskog uspeha, otkriva se jača

veza između poremećaja ponašanja i školskog uspeha, nego školskih sposobnosti (Hollin, 1992).

Teorija socijalnog vezivanja, koju je ustanovio Hirschi 60-ih godina, sugerira da delinkventno ponašanje nastaje u situacijama kada su veze između pojedinca i društvene sredine slabe ili prekinute. Ova veza ima četiri osnovna elementa: povezanost sa konvencionalnim osobama, prihvatanje obaveze poštovanja pravila, uključenost u konvencionalne aktivnosti i verovanje u legitimnost zakona. Slabost u bilo kojoj oblasti može imati kriminogeno dejstvo, bilo da se javlja samostalno ili povezano sa drugim elementima. U kontekstu uticaja socijalnog vezivanja za školu na genezu poremećaja ponašanja, povećan rizik postoji u situacijama kada dete ne uspeva da: uspostavi jake emocionalne veze sa nastavnicima i drugim učenicima, razvije učešće u konformiranju koje premašuje racionalnu obavezu prema školskim pravilima, ostvari uključenost u školske aktivnosti i usvoji snažna uverenja da školske vrednosti i norme zaslužuju respekt. Učestalije ispoljavanje poremećaja ponašanja, a posebno vršnjačkog nasilja, zabeleženo je u školama u kojima učenici ne vrednuju školski uspeh, ne veruju u korisnost nastavnih sadržaja, niti smatraju da će školovanje imati pozitivan uticaj na njihov život (National Research Council, 1993). Sa druge strane, uspostavljanje pozitivnih i jakih socijalnih veza sa školom može se smatrati važnim faktorom zaštite od poremećaja ponašanja (Hawkins, Catalano, 1993).

Sigurno je da problemi u školovanju imaju važnu ulogu u ispoljavanju poremećaja ponašanja. Međutim, ovoj vezi se ne može pripisati kauzalnost. Verovatnije je da škola ima ulogu katalizatora stvarajući povoljno okruženje u kojem se postojeći poremećaji ponašanja razvijaju, intenziviraju i uzimaju nove oblike. Polazeći od toga da stvaranje prosocijalne školske sredine može redukovati poremećaje ponašanja, mnogi autori smatraju da pažnju treba prvenstveno usmeriti na proučavanje karakteristika školskog okruženja.

Obeležja pozitivne edukativne atmosfere u školi, kao što su strukturiran proces učenja, pružanje podsticaja, prenošenje odgovornosti na učenike i adekvatna kontrola i nadzor imaju protektivnu funkciju u smislu redukovanja poremećaja ponašanja i poboljšanja školskog uspeha (Lösel, Bender, 2003). Školsko okruženje koje karakteriše kompetitivan odnos prema školskom postignuću, formalizovan proces rešavanja svih disciplinskih problema i slab nadzor odlikuje veća stopa poremećaja ponašanja u odnosu na školsko okruženje u kojem se stimuliše interesovanje za učenje, neformalno rešavaju lakši disciplinski problemi i striktno superviziraju učenici (Figueira-McDonough, 1986). Veličina škole može uticati na školsku klimu i ispoljavanje poremećaja ponašanja. U manjim školama nastavnici mogu da posvete pažnju svakom učeniku i reše problematične situacije u samom razredu, što pozitivno utiče na socijalno vezivanje.

Rezultati istraživanja dovode u pitanje efektivnost uobičajene školske politike prema učenicima s problemima u školovanju – ponavljanje razreda i isključivanje iz škole (National Research Council Staff, 2000). Iako je cilj ponavljanja razreda unapređivanje školskog postignuća učenika, literatura svedoči da se prelaskom učenika u stariji razred ostvaruju bolji rezultati u pogledu školskog uspeha i socijalnog prilagođavanja. Upr-

kos uobičajenom mišljenju da stroga pravila ponašanja i odstranjivanje problematičnih učenika iz škole doprinosi stvaranju pozitivne edukativne klime i promovisanju socijalnog vezivanja za školu, rezultati istraživanja sugerišu da školska disciplina vodi otuđenju učenika i redukovanju njihove povezanosti sa školom.

Može se zaključiti da ispoljavanje poremećaja ponašanja u školskom okruženju predstavlja složen fenomen koji je rezultat interakcija individualnih karakteristika, socijalnih procesa i socijalne strukture. Nadalje, uticaj škole se ne može posmatrati nezavisno od uticaja porodice, vršnjačke grupe i zajednice. Brojne interakcije ovih činilaca određuju i način na koji škola funkcioniše i rezultate koje postiže u radu.

ULOGA ŠKOLE U PREVENCIJI POREMEĆAJA PONAŠANJA

Postoje brojne mogućnosti za preventivno delovanje u okviru školske sredine. U literaturi se sreću različite klasifikacije programa prevencije koji se primenjuju u školi – prema ciljevima, sadržaju, ciljnoj populaciji i drugo. Svaka od njih, u izvesnoj meri, doprinosi konceptualizaciji, opisu i proceni pojedinih kategorija programa. U ovom radu predložena je klasifikacija prema opštijem kriterijumu – osnovnom pristupu u preventivnom delovanju. Ovakvo generalno razvrstavanje ostavlja prostor za naknadno izdvajanje podgrupa programa u okviru pojedinih pristupa.

Od stručnjaka zaposlenih u školi se očekuje da što ranije identifikuju smetnje i teškoće u razvoju. Različiti oblici poremećaja ponašanja i njihovi predznaci najčešće se prvi put identifikuju u školskom okruženju, a to su: hiperaktivnost, opoziciono ponašanje, nasilno ponašanje, bežanje iz škole, krađe i drugo. Pomenuti oblici ponašanja su važna meta intervencija, jer ovakvi učenici ometaju proces učenja, ugrožavaju bezbednost, oduzimaju vreme i energiju nastavnicima. Reč je o intervencijama koje su usmerene na individualne potrebe i karakteristike učenika.

Neke intervencije i programi su usmereni na faktore školske sredine za koje se pretpostavlja da mogu da utiču na nivo rizika i zaštite od poremećaja ponašanja. Reč je o nastojanjima da se izgradi pozitivna atmosfera i politika koja će stimulisati učenje i dobro vladanje. Ove intervencije su usmerene na celu školu i svi učenici mogu imati koristi od njih. Cilj je stvaranje harmoničnih odnosa u školi i unapređivanje školskog postignuća.

U praksi razvijenih zemalja sveta, a posebno SAD, vidljiva je tendencija proširivanja delokruga preventivnog delovanja škole na porodicu i lokalnu zajednicu. Reč je o udruženim naporima različitih službi, gde škola postaje centar za pružanje različitih usluga porodicama i građanima.

Očigledno je da se u školskim programima mogu izdvojiti tri osnovna pristupa u radu: 1) pristup usmeren na pojedince i grupe učenika; 2) pristup usmeren na celu školu, i 3) sveobuhvatni pristup.

PRISTUP USMEREN NA UČENIKA

Pristup usmeren na pojedinačne učenike ili grupe učenika ima za cilj postizanje pozitivnih promena u ponašanju, znanju, veštinama, stavovima i uverenjima učenika. Na ovom mestu biće reči o programima informisanja i instruiranja, programima izbornih aktivnosti, individualnom i grupnom savetovanju, mentorstvu i vršnjačkoj medijaciji.

Programi informisanja i instruiranja učenika se tradicionalno primeњуju u školskom okruženju. Informisanje se odnosi na unapređivanje znanja i obaveštenosti o prirodi i oblicima različitih poremećaja ponašanja, rizičnim faktorima, negativnom socijalnom pritisku i sličnim temama. Instruiranje podrazumeva unapređivanje veština i sposobnosti koje su od značaja za formiranje prosocijalnih obrazaca ponašanja: prepoznavanje potencijalno štetnih uticaja, odupiranje pritisku medija i vršnjaka, poželjni načini reagovanja u provokativnim situacijama i drugo. Ovi programi često sadrže dodatnu komponentu usmerenu na unapređivanje različitih životnih i socijalnih veština, kao što su: odgovorno odlučivanje, rešavanje problema, kritičko mišljenje, interpersonalne veštine, prevazilaženje stresa i drugo. Tipični primeri ovih programa su *Drug Abuse Resistance Education (DARE)*, *Gang Resistance Education and Training (GREAT)* i Program ALERT. Rezultati evaluacija ukazuju efektivnost programa prevashodno zavisi od načina na koji se vrši informisanje i instruiranje. Prednost se daje metodama interaktivnog učenja, dok oslanjanje na klasične načine informisanja i instruiranja (predavanja sa diskusijom, priručnici) smatra neefektivnim (Gottfredson, Wilson, Najaka, 2002).

Programi modifikacije ponašanja su bihejvioralni po svom karakteru i sadrže procedure za podsticanje prosocijalnog ponašanja i procedure za redukovanje negativnog ponašanja. Najčešće se koriste u prevenciji i redukovanju antisocijalnog i agresivnog ponašanja, upotrebe psihoaktivnih supstancija i rizičnog seksualnog ponašanja. Osnovu programa čini permanentno praćenje i ocenjivanje ponašanja učenika, nagrađivanje poželjnog i kažnjavanje nepoželjnog ponašanja, modelovanje, *role-play* i vežbanje. Dodatno, ovi programi su usmereni na unapređivanje veština koje će omogućiti ostvarivanje pozitivnih potkrepljenja bez preusmeravanja na problematično ponašanje. Poseban značaj se pridaje kognitivnim veštinama, a njihovo unapređivanje pozitivno utiče na generalizaciju i održavanje usvojenih obrazaca ponašanja. Kognitivne veštine koje predstavljaju najčešću metu intervencija su: samokontrola, rešavanje interpersonalnih problema, sagledavanje socijalne perspektive, kritičko mišljenje, kognitivni stil i vrednosti. Model koji se uobičajeno primenjuje u praksi podrazumeva prevazilaženje deficita u kognitivnim veštinama uz primenu bihejvioralnih procedura. Primeri ovih programa su *Reconnecting Youth*, *Interpersonal Problem-Solving Skills (ICPS)* i *First Step to Success*. Evaluacione studije potvrđuju da programi modifikacije ponašanja mogu ostvariti značajnu redukciju izostajanja i napuštanja škole, kao i različitih oblika antisocijalnog ponašanja (Bry, 1982).

Programi izbornih aktivnosti imaju za cilj da se slobodno vreme učenika organizuje i ispuni kreativnim i konstruktivnim sadržajima. Pružanjem mogućnosti za učestvovanje u raznovrsnim aktivnostima koje podstiču

pozitivan socijalni razvoj pojačava se nadzor nad ponašanjem tokom slobodnog vremena, smanjuje privlačnost negativnog ponašanja i na socijalno prihvatljiv način zadovoljavaju potrebe koje se uobičajeno kompenzuju različitim oblicima poremećaja ponašanja. Pored zabave i razonode, izborne aktivnosti treba da vode unapređivanju znanja i veština. Izborne aktivnosti mogu biti rekreativne, kulturne ili usmerene na saradnju sa lokalnom zajednicom. Preporučuje se da uključivanje učenika bude dobrovoljno, pa ponuđene aktivnosti treba da budu atraktivne i posebno treba raditi na motivisanju i podsticanju na učešće. Rezultati evaluacija su prilično nepovoljni i otkrivaju da isključivo oslanjanje na izborne aktivnosti nije efektivno u redukcovanju rizičnih faktora i negativnih obrazaca ponašanja (Hawkins, Herrenkohl, 2003). Zbog toga, u savremenim školskim programima prevencije poremećaja ponašanja izborne aktivnosti imaju ulogu dodatne komponente koja služi podsticanju učenika na uključivanje, a važnije mesto zauzimaju informisanje i instruiranje.

Programi mentorstva su najčešće usmereni na poboljšanje školskog uspeha, organizovanje slobodnog vremena i razvijanje socijalnih veština. U školskim programima prevencije sreću se različiti tipovi mentorstva: tradicionalno, grupno, timsko i vršnjačko mentorstvo. Ulogu mentora mogu imati nastavnici, volonteri iz lokalne zajednice, učenici starijih razreda ili studenti. Primeri mentorskih programa su *Juvenile Mentoring Program*, *Big Brothers – Big Sisters* i *Let Each One Teach One*. Mentorstvo je prilično intenzivna intervencija, pa se primenjuje u radu sa učenicima koji su u većem riziku od pojave poremećaja ponašanja ili kod kojih postoje problemi u školovanju. Evaluacije programa mentorstva otkrivaju krajnje ograničene domete ove intervencije u pogledu poboljšanja školskog uspeha. Nešto bolji rezultati postižu se na planu unapređivanja kognitivnih i socijalnih veština dece, razvijanja pozitivnih stavova prema školi, uspostavljanja boljih odnosa prema sebi i drugima, kao i redukcovanja rane inicijacije zloupotrebe alkohola i droga (Popović-Čitić, Žunić-Pavlović, 2006).

Programi individualnog i grupnog savetovanja primenjuju se u radu sa visokorizičnim učenicima ili učenicima kod kojih je došlo do ispoljavanja poremećaja ponašanja. Dok individualno savetovanje podrazumeva rad jedan-na-jedan sa stručnjakom ili obučenim volonterom, grupno savetovanje podrazumeva rad u grupi vršnjaka, sa odraslim vođom, koji usmerava diskusiju. U oba slučaja učenici se ohrabruju da prepoznaju negativne aspekte svog ponašanja, stavova i sistema vrednosti, a zatim se razgovor usmerava na sticanje uvida, razvijanje pozitivnog odnosa prema sebi i drugima, samoaktualizaciju, što treba da rezultira usvajanjem prosocijalnih stavova i obrazaca ponašanja. Primeri programa savetovanja su *Student Assistance Program*, *Place2Be* i *Quiet Place*. Evaluacije programa individualnog i grupnog savetovanja otkrivaju slabe rezultate u pogledu redukcije faktora rizika i nepoželjnih oblika ponašanja (Gottfredson, 1998). Nešto bolji rezultati se postižu primenom strukturiranog pristupa u savetodavnom radu, odnosno ka zadatku orijentisanih ili bihejvioralno zasnovanih metoda.

Programi vršnjačke medijacije se koriste u prevenciji nasilnog ponašanja. Vršnjačka medijacije je intervencija usmerena na rešavanje konflikata među učenicima koja se zasniva na pregovaranju. Medijatori su

učenici koji su prošli prethodnu obuku. Njihova uloga je da omoguće konstruktivan razgovor učenika u konfliktu kako bi se identifikovao osnovni problem i pronašlo rešenje koje će biti prihvatljivo za sve učesnike. Intervencija podrazumeva kontinuiranu podršku zaposlenih u školi koji vrše izbor i obuku medijatora, a kasnije koordiniraju i superviziraju njihov rad. U praksi se vršnjačka medijacija kombinuje sa intervencijama usmerenim na ustanovljavanje normi protiv nasilnog ponašanja i unapređivanje veština rešavanja problema, upravljanja besom, empatije i slično. Primeri programa vršnjačke medijacije su *Teaching Students to Be Peacemakers*, *Peers Making Peace* i *Responding in Peaceful and Positive Ways* (RiPP). Programi vršnjačke medijacije pokazuju dobre rezultate u redukovanju nasilnog ponašanja, rešavanju interpersonalnih problema među učenicima, unapređivanju školske klime i razvijanju socijalnih veština učenika, s tim da su daleko uspešniji u osnovnim nego u srednjim školama (Schrumpp, Crawford, Usadel, 1991).

PRISTUP USMEREN NA CELU ŠKOLU

Pristup usmeren na celu školu podrazumeva promene u organizaciji i načinu funkcionisanja škole, ustanovljavanje pravila ponašanja u školi i uvođenje savremenih metoda obrazovanja i vaspitanja.

Prvu grupu čine programi usmereni na promene u organizaciji i funkcionisanju škole. Njihov cilj je unapređivanje ukupnih potencijala škole za preventivno delovanje. To se postiže mobilizacijom i međusobnim povezivanjem različitih subjekata, kao i proširivanjem repertoara preventivnih intervencija. Na nivou škole se formiraju stručni timovi u čijem se sastavu nalaze predstavnici različitih struktura zaposlenih. Poželjno je da članovi tima budu i predstavnici učenika, roditelja i relevantnih službi u zajednici. Na samom početku treba ustanoviti jasne ciljeve povezivanja sa drugim subjektima. U skladu sa izabranim ciljevima, pozivaju se različiti subjekti na zajednički sastanak. Ključni momenat je informisanje o problemu na koji se želi delovati i razjašnjavanje očekivanja u odnosu na potencijalne partnere. Zajedničkim angažovanjem svih subjekata ustanovljava se detaljan akcioni plan. Očekivani rezultat je ustanovljavanje, primena i praćenje jedinstvene i efektivne politike i prakse prevencije poremećaja ponašanja. Takođe, ovi programi mogu biti fokusirani na unapređivanje fizičkog i metalnog zdravlja učenika, poboljšanje školskog uspeha, redukovanje napuštanja škole i drugo. Primeri ovakvih inicijativa su: *School Development Program*, *Projekat PATHE* i *The Effective Schools Project*. Istraživačke studije otkrivaju da programi iz ove grupe daju dobre rezultate u prevenciji poremećaja ponašanja, dok su rezultati nešto slabiji u pogledu poboljšanja školskog uspeha i redukovanja napuštanja školovanja (Pugh, Statham, 2005).

U drugoj grupi su programi čiji je cilj ustanovljavanje sistema normi i očekivanja u pogledu ponašanja učenika. Postupak započinje analizom postojećih pravila ponašanja i uočavanjem pravila koja su nejasna, međusobno suprotstavljena i pravila koja nedostaju. Novoustanovljena pravila ponašanja treba da budu kratko i jasno formulisana, pozitivno orijentisana (šta treba raditi, a ne šta ne treba), sa očiglednim razlozima

za postojanje i specifična za datu školu. Posebna pažnja se posvećuje upoznavanju učenika, zaposlenih u školi i roditelja sa pravilima ponašanja (tribine, brošure, internet prezentacije). Važan deo uspostavljanja sistema normi je kontrola ponašanja i primena sankcija za njihovo kršenje. Sistem nagrada i kazni je unapred definisan, ali je prevashodna orijentacija ohrabrivanje pozitivnog, a ne kažnjavanje negativnog ponašanja. Ovakvi programi se najčešće primenjuju u kombinaciji sa izbornim aktivnostima, informisanjem i instruiranjem. Primeri programa tzv. normativne edukacije su *Midwestern Prevention Project*, *Bullying Prevention Program* i *Peace Builders*. Sudeći prema rezultatima evaluacija programi ovog tipa postižu pozitivne efekte u redukovanju poremećaja ponašanja i upotrebe psihoaktivnih supstancija, ali za sada nedostaju podaci o efektima na probleme u školovanju (Hawkins, Herrenkohl, 2003).

Treća grupa obuhvata programe čije je delovanje ograničeno na nivo pojedinačnih odeljenja kako bi se stvorilo pozitivno okruženje koje je prilagođeno socijalnim, emocionalnim i kognitivnim potrebama učenika sa ciljem da se unapredi proces učenja, školski uspeh i vezivanje za školu. Intervencije koje se primenjuju u ovakvim programima su: formiranje odeljenja sa manjim brojem učenika, opisno ocenjivanje, grupisanje učenika prema sposobnostima i uspehu, tzv. kooperativno učenje kroz diskusiju i razmenu ideja, učenje pomoću kompjutera, primena bihejvioralnih tehnika u održavanju discipline, proaktivno rukovođenje, povećano uključivanje roditelja i drugo. Dodatno, primenjuju se tehnike za unapređivanje veština komunikacije, rešavanja problema i samopoštovanja. Uvođenje savremenih metoda obrazovanja i vaspitanja često se primenjuje u kombinaciji sa promenama u organizaciji i funkcionisanju škole ili normativnom edukacijom. Tipični predstavnici ove grupe programa su: Projekat STATUS, Projekat BASIS i *Effective Classroom Management*. U literaturi ima daleko više podataka o delotvornosti ovih programa na školski uspeh i redukovanje izostajanja iz škole, nego o efektima na ponašanje učenika. Ipak, malobrojne studije svedoče o uspešnosti ovih programa u prevenciji i redukovanju poremećaja ponašanja (Gottfredson, Wilson, Najaka, 2002).

SVEOBUH VATNI PRISTUP

Sveobuhvatni pristup je rezultat savremenog trenda otvaranja škole ka lokalnoj zajednici koji je posebno razvijen na tlu Severne Amerike. Redefinisanje uloge škole pojavljuje se kao odgovor na rastuće zahteve u pogledu poštovanja visokih standarda školovanja, sve veći broj učenika sa ozbiljnim problemima u socijalnom razvoju, izrazitim potrebama roditelja za podrškom i pomoći u podizanju dece, kao i bolje integracije škole u lokalnu zajednicu. Škole napuštaju svoju tradicionalnu ulogu obrazovno-vaspitnih ustanova i nude širok asortiman programa i intervencija koji su usmereni na učenike, školu, porodice i lokalnu zajednicu.

Osim uobičajenih nastavnih sadržaja, u školama se organizuju različiti kursevi za učenike, roditelje i građane. Škole u svom sastavu imaju zdravstvenu, stomatološku i kliniku za mentalno zdravlje sa zadatkom prevencije, rane intervencije i primarne zaštite. Ponuđene su raznovrsne

usluge podrške i pomoći porodicama: tematska predavanja, trening roditeljskih veština, konsultacije o aktuelnim problemima – zapošljavanju, vođenju domaćinstva, ostvarivanju prava i sl., povezivanje sa specijalizovanim službama, pa čak i elementarna materijalna pomoć u hrani i odeći. U okviru škole nude se raznovrsne rekreativne, sportske i umetničke aktivnosti, kao i mogućnosti za odlazak u letnje kampove, izviđačke ekspedicije i slično.

Radno vreme škole se znatno produžava i škola radi pre i posle školskih časova, uveče, vikendom i tokom leta. Škola je otvorena za celu zajednicu i građani se pozivaju da koriste njene usluge.

Naravno, klasična škola nema resurse da samostalno odgovori na ovako postavljene ciljeve. Holistički pristup podrazumeva da škola potražuje iz zajednice usluge i programe koje sama ne može da realizuje. Zato je potrebna jaka formalizovana saradnja sa relevantnim institucijama i organizacijama u zajednici, ali i stvaranje potrebnih uslova da stručnjaci različitih profila obavljaju deo posla u prostorijama škole. Najčešće se na inicijativnu škole formira savet na lokalnom nivou koji potražuje i preusmerava resurse kako bi se unapredili kapaciteti škole.

Rezultati evaluacija potvrđuju opravdanost transformisanja tradicionalnih škola i primene sveobuhvatnog pristupa (Dryfoos, Nissani, 2005). Otkriveni su pozitivni rezultati u poboljšanju školskog uspeha, smanjivanju izostajanja iz škole, redukovanja disciplinskih problema i unapređivanju vezivanja za školu. Roditelji su zadovoljniji, bolje saraduju sa školom i odgovornije se ponašaju prema deci. Pokazalo se da otvaranje škole ka zajednici pozitivno utiče na bezbednost u susedstvu, redukuje mobilnost stanovništva i doprinosi povezivanju i organizovanju zajednice.

UMESTO ZAKLJUČKA

Škola ima ključnu ulogu u prevenciji poremećaja ponašanja. Pre svega, škola je odgovorna ne samo za akademski, već i za socijalni i psihološki razvoj dece. Brojni faktori u školskoj sredini imaju blagotvorno dejstvo koje može ublažiti ili neutralisati negativne uticaje porodice i lokalne zajednice. Međutim, istraživanja otkrivaju da slab školski uspeh, izostajanje, napuštanje škole i slaba vezanost za školu mogu kompromitovati socijalni razvoj, odnosno doprineti pojavi i održavanju poremećaja ponašanja. Takođe, neki aspekti školskih procesa i odnosa mogu imati nepovoljno dejstvo. Deca znatan deo vremena provode u školi u kojoj usvajaju pravila ponašanja, unapređuju znanja i veštine, stupaju u raznovrsne interpersonalne odnose. Poremećaji ponašanja se najčešće identifikuju u školi, a takvo dete se označava kao "problem". Škola raspolaže resursima koji se mogu staviti u službu prevencije poremećaja ponašanja. Ovo su samo neki od razloga zbog kojih se škola smatra adekvatnim okruženjem za preventivno delovanje.

Na osnovu analize literature o školskim programima prevencije jasno se mogu izdvojiti tri osnovna pristupa u radu: pristup usmeren na učenike, pristup usmeren na celu školu i sveobuhvatni pristup. Može se reći da je ovakav redosled pristupa hronološki, jer su najstariji programi usmereni na pojedince i grupe učenika. Zahvaljujući kasnijim istraživanjima

u kojima je ispitivan uticaj različitih aspekata strukture, funkcionisanja i organizacije rada u školi, pojavili su se programi usmereni na promenu same škole. Na kraju, savremeni školski programi predstavljaju potpuno novu generaciju programa prevencije, jer su bazirani na konceptu škola-zajednica i usmereni na promenu socijalnog konteksta koji pogoduje razvoju poremećaja ponašanja.

LITERATURA

1. Bry, B. (1982): Reducing the incidence of adolescent problems through preventive intervention: One- and five-year follow-up. *American Journal of Community Psychology*, 10: 265–276.
2. Dryfoos, J., G., Nissani, H. (2005): *Interventions in Schools in the US*. U C. McAuley (Ur.), *Enhancing the Well-being of Children and Families through Effective Interventions: International Evidence for Practice* (str. 289–299). London: Jessica Kingsley Publishers.
3. Eith, C. A. (2005): *Delinquency, Schools and the Social Bond*. New York, NY: LFB Scholarly Publishing LLC.
4. Figueira-McDonough, J. (1986): School context, gender, and delinquency. *Journal of Youth and Adolescence*, 15: 79–98.
5. Gottfredson D.C. (1998): School-based crime prevention (Chapter 5). U L.W. Sherman, D. Gottfredson, D. MacKenzie, J. Eck, P. Ruter, S. Bushway (Ur.), *Preventing Crime: What works, what doesn't, what's promising*. Department of Criminology and Criminal Justice, University of Maryland.
6. Gottfredson, D. C., Wilson, D. B., Najaka, S. S. (2002): School-based crime prevention. U L. W. Sherman, D. P. Farrington, B. C. Welsh, D. L. MacKenzie (Ur.), *Evidence-Based Crime Prevention* (str. 56–164). Florence, KY: Routledge.
7. Hawkins, J. D., Catalano, R. F. (1993): *Risk-focused prevention using the social development strategy*. Seattle, WA: Developmental Resources and Programs.
8. Hawkins, D. J., Herrenkohl, T. I. (2003): Prevention in the school years. U D. P. Farrington, J. W. Coid (Ur.), *Early Prevention of Adult Antisocial Behaviour* (str. 265–291). West Nyack, NY: Cambridge University Press.
9. Hawkins, D. J., Herrenkohl, T. I., Farrington, D. P., Brewer, D., Catalano, R. F., Harachi, T. W. (1999): A review of predictors of youth violence. U R. Loeber, D. P. Farrington (Ur.), *Serious and juvenile offenders: Risk factors and successful interventions* (str. 106–146). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Incorporated.
10. Hoge, R. D., Andrews, D. A. and Leschied, A. W. (1996): An investigation of risk and protective factors in a sample of youthful offenders. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 37, 419–24.
11. Hollin, C. R. (1992): *Criminal behaviour: Explanation and prevention*. Florence, KY: Taylor & Francis, Incorporated.
12. Huzinga, D., Jakob-Chien, C. (1999): The contemporaneous co-occurrence of serious and violent juvenile offending and other problem behaviors. U R. Loeber, D. P. Farrington (Ur.), *Serious and juvenile offenders: Risk factors and successful interventions* (str. 47–67). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Incorporated.
13. Lösel, F., Bender, D. (2003): Protective factors and resilience. U D. P. Farrington, J. W. Coid (Ur.), *Early Prevention of Adult Antisocial Behaviour* (str. 130–204).

- West Nyack, NY: Cambridge University Press.
14. Maguin, Loeber, R. (1996): Academic performance and delinquency. U M. Torny (Ur.), Crime and justice: A review of research (str. 145–264). Chicago: University of Chicago Press.
  15. National Research Council Staff. (2000): Juvenile Crime, Juvenile Justice. Washington, DC: National Academies Press.
  16. National Research Council. (1993): Losing generation: Adolescents in high-risk settings. Washington, DC: National Academic Press.
  17. Popović-Ćitić, B., Žunić-Pavlović, V. (2006): Mentorstvo u preventivnim programima. Socijalna misao, br. 2: 113–134.
  18. Pugh, G., Statham, J. (2005): Interventions in Schools in the UK. U C. McAuley (Ur.), Enhancing the Well-being of Children and Families through Effective Interventions: International Evidence for Practice (str. 276–288). London: Jessica Kingsley Publishers.
  19. Schrupf, F., Crawford, D., Usadel, H. (1991): Peer mediation: Conflict resolution in schools. Champaign, IL: Research Press.
  20. Wentzel, K. R., Looney, L. (2006): Socialization in school settings. U J. E. Grusec (Ur.), Handbook of socialization: Theory and research (str. 382–395). New York, NY: Guilford Publications, Incorporated.

BASIC APPROACHES IN SCHOOL PROGRAMS FOR PREVENTION OF BEHAVIORAL DISORDERS

The roles of the school in children's socialization as well as in genesis and prevention of behavioral disorders were scrutinized in the first part of this article. Special attention was given to consideration of the relationship between behavioral disorders and schooling problems. Basic approaches in school prevention programs were described and analyzed in the second part of the article. These approaches are: pupil-centred approach, whole school approach and comprehensive approach. Basic program models, field cases and evaluation results were presented within each model.

Key words: behavioral disorders, prevention, school programs